

Відгук отриманий 14.12.21
Голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 64.051.055
ІІ Мадина Сокурєнська

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 64.051.055
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Відгук

офіційного опонента, професора кафедри соціології та гуманітарних дисциплін факультету «Соціальний менеджмент» Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», доктора філософських наук, професора Батаєвої Катерини Вікторівни на дисертаційну роботу Диканя Богдана Олександровича «Суб'єктність мобільних електронних пристроїв: природа, виробництво, практики», що подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 054 – Соціологія.

Актуальність теми дисертації. В сучасному суспільстві однією з найбільш обговорюваних тем стає проблема Інтернет-залежності та мобіломанії сучасної людини. Водночас бракує концептуальних моделей, у яких надається комплексне бачення цієї проблеми з поясненням її базових причин та можливих соціальних ефектів. Саме розробці такої моделі з опорою на провідні сучасні соціологічні, філософські та соціально-психологічні теорії, з використанням феноменологічного, акторо-мережевого, соціально-конструктивістського підходів й присвячено дисертаційне дослідження Б. О. Диканя.

Сучасні дослідження здебільшого зосереджені на з'ясуванні статистичних параметрів використання мобільних електронних пристроїв. Однак існує потреба в теоретичному соціологічному обґрунтуванні взаємовпливу соціальної суб'єктності людини та суб'єктності мобільних електронних пристроїв, а також в проведенні якісних досліджень соціального функціонування останніх.

Обґрунтованість і достовірність одержаних результатів і висновків роботи не викликає сумнівів, оскільки вони забезпечені якісним та фаховим теоретичним обґрунтуванням та подальшою емпіричною перевіркою гіпотез дослідження за допомогою якісних методів дослідження.

У першому розділі «Суб'єктність як соціологічне поняття. Між двох «суб'єктностей» здійснено розробку понятійно-категоріального апарату дослідження суб'єктності речей, порівняно примордіалістське та конструктивістське уявлення про суб'єктність. Автор надає аналітику «випрацьованої» та «фабрикованої» суб'єктностей живих соціальних акторів, демонструє наявність як спільних показників, так й відмінностей між ними (приміром, «усвідомлення об'єктності як індикатору саме випрацьованої суб'єктності» (с. 71, 86)). Дуже влучним є використання концептів «делегування, окупації та фабрикації» для опису процесу формування фабрикованої суб'єктності людини (а в подальших розділах – й фабрикованої суб'єктності мобільних електронних пристроїв) (с. 79-85), що дозволяє зрозуміти процес антропоморфізації речей, наділення їх суб'єктними характеристиками.

У другому розділі «Суб'єктність мобільних електронних пристроїв: природа, виробництво, практики» досліджуються деякі категорії соціології речей (суб'єктність матеріальних об'єктів, соціальна дія речей, фабрикація як процес виробництва суб'єктності речей) та доводиться можливість розглядання мобільних електронних пристроїв як соціальних акторів (с. 114–124). Автор дисертації аналізує інверсну соціальну ситуацію, коли сфабрикована людиною суб'єктність мобільних електронних пристроїв відчужується від свого творця та намагається його контролювати. «Але у результаті цієї фабрикації людина обростає об'єктними залежностями від фабрикованих суб'єктів, що її оточують. Це призводить до виробництва випрацьованої суб'єктності людини» (с. 123); «логіка пристрою і функціонування мобільного електронного пристрою (раніше розроблена людиною) починає впливати на те, як людина сприймає світ і себе в ньому» (с. 148). Слід визнати теоретично доречним та вдалим застосування концепту реїфікації в контексті аналізу факторів фабрикації суб'єктності мобільних електронних пристроїв, а також авторського концепту екзогабітусу (с. 155) цих пристроїв, які спроможні ззовні структурувати практики живих соціальних акторів.

У третьому розділі «Фабрикація суб'єктності мобільних електронних пристроїв у дискурсі та дискурс-аналіз фабрикації їхньої суб'єктності» представлені результати трьох авторських досліджень – дискурс-аналізу заголовків новинних статей онлайн-видань з метою виявлення дискурсивних практик фабрикації суб'єктності (с. 169); дискурс-аналізу текстових та візуальних інтернет-жартів з метою емпіричного виявлення інструментів фабрикації суб'єктності мобільних електронних пристроїв (с. 173); кейс-стаді деяких соціальних ситуацій, в яких став наявним процес «усвідомлення фабрикованої суб'єктності мобільних електронних пристроїв» (с. 206). Оригінальними слід визнати й саму ідею вивчення процесу фабрикації суб'єктності гаджетів засобом якісних аналітичних методів, й вибір аналітичного контенту (заголовки новинних статей, інтернет-меми, ситуації страйків), й отримані автором результати.

Висновки роботи до розділів і загальні висновки є аргументованими та змістовними, пов'язаними з метою і завданнями дослідження. Загалом робота демонструє логічний зв'язок теоретичних розділів з емпіричним.

Наукова новизна результатів, одержаних автором, є безсумнівною, оскільки у сучасній науковій літературі відсутні ґрунтовні відомості про взаємозв'язок між індивідуальною соціальною суб'єктністю сучасної людини та соціальною суб'єктністю мобільних електронних пристроїв.

Можна відзначити найбільш важливі наукові результати, які мають безперечну наукову новизну: визначено природу та механізми виробництва соціальної суб'єктності інститутів й речей (у тому числі мобільних електронних пристроїв) у співвідношенні з індивідуальною соціальною суб'єктністю (людини); серед механізмів виробництва суб'єктності виділено такі види, як делегування, окупація та фабрикація соціальної суб'єктності; здійснено соціологізацію концепції запускання явленості речей М. Хайдеггера, шляхом об'єднання її з концепцією актанта Б. Латура; запропоновано гіпотезу «екзогабітусу» на базі поняття «габітусу» П. Бурдьє; уточнено, що феномен реїфікації споріднений з процесами фабрикації та окупації суб'єктності;

виявлено процеси трансформації макдональдизації в «уберізацію» (результатом чого стає фабрикація суб'єктності людини-працівника) та «амазонізацію».

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Теоретичне значення результатів дослідження полягає у комплексному соціологічному аналізі феномену суб'єктності мобільних електронних пристроїв у співвідношенні з суб'єктністю людини, що може надалі бути використано не тільки автором дисертації, але й іншими теоретиками, які вивчають вплив сучасних електронних технологій на розвиток суспільства та існування людини. Практичне значення отриманих результатів, перш за все, полягає в тому, що результати дисертаційної роботи можуть бути використані при розробці та викладанні навчальних курсів «Соціологія речей», «Новітні соціологічні теорії», «Глобалізація медіа», «Соціологія XXI століття» тощо. Також слід акцентувати можливість використання методичних та емпіричних доробок дисертації в дослідженнях соціальних ефектів функціонування електронних гаджетів та електронних мас-медіа.

Дисертація є кваліфікаційною науковою працею, яка має суттєве наукове і практичне значення, її зміст свідчить про особистий внесок автора в соціологію речей, який полягає у визначенні природи суб'єктності мобільних електронних пристроїв, а також у розробленні понятійно-категоріального апарату її дослідження.

Робота є завершеним дослідженням, результати якого викладені у цілком логічній послідовності, та оформлена відповідно до вимог Міністерства освіти та науки України. Стиль подання інформації є термінологічно складним та водночас зрозумілим, категоріальний апарат цілком відповідає тематиці наукового дослідження.

Результати роботи є новими та не містять запозичень з наукових робіт інших авторів. Автор надав посилання на всі роботи, що стосуються особливостей проведених ним досліджень. Робота повною мірою відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить академічного плагіату.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих працях. Зміст дисертації повністю відображений у наукових статтях у провідних фахових виданнях. Зокрема, результати дисертаційного дослідження викладено у 7 наукових працях, з них 2 статті у фахових наукових виданнях України, 1 стаття в науковому періодичному виданні інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, 4 тези у матеріалах наукових конференцій.

Дискусійні положення та зауваження. При загальній позитивній оцінці представленого дисертаційного дослідження, виникла потреба в уточненні деяких наукових положень дисертації.

1. У першому розділі дисертаційного дослідження автор протиставляє фабриковану суб'єктність людини випрацюваній суб'єктності та пов'язує поняття фабрикованої суб'єктності з соціальною ситуацією постмодерну, використовуючи концепт деконструкції постмодерністського теоретика Ж. Дерріда (с. 63–64, 90). Викликає певні сумніви твердження автора дисертації, за яким фабрикована суб'єктність у контексті теорії постмодернізму є «абсолютною категорією» (с. 209). Адже в концепції деконструкції децентруються будь-які претензії на абсолютність та наголошується цінність плюралізму. У контексті деконструкції можна було б припустити одночасне визнання і випрацюваної, і фабрикованої суб'єктностей, так само як і безлічі інших варіантів суб'єктності, приміром, самоконституційованої (З.Бауман), множинної суб'єктності тощо, які мають право на існування. В акті деконструкції сама опозиція випрацюваної – фабрикованої суб'єктності швидше буде розхитана з акцентуванням на можливості як тієї, так й іншої форми, хоча й у різних контекстах. На мій погляд, у дисертації не вистачає більш докладного аналізу концепту деконструкції з опорою на основні твори Ж. Дерріда («Про граматологію», «Письмо та відмінність»).
2. У п. 2.8 автор посилається на концепцію технократичного розуму Ю. Хабермаса, де з критичним сарказмом Ю. Хабермас аналізує

технотронне суспільство, в якому цілераціональна дія помилково ототожнюється з комунікативною. Використовуючи ідеї Ж. Бодріяра, можна сказати, що в цьому випадку інтеракція означає взаємодію на рівні контакту між живими та неживими об'єктами, що симулює та спотворює справжню комунікацію з її націленістю на досягнення взаєморозуміння та довіри між комунікантами. У цитованій автором роботі («Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология». Москва: «Праксис», 2007, с. 92, 101) Ю. Хабермас наголошує, що справжня комунікація відрізняється від цілераціонального обміну думками, яке більшою мірою пов'язане з інструментальною, а не комунікативною дією (Там же, с. 66). На мій погляд, має сенс аналізувати інтеракцію між людиною та мобільними електронними пристроями в концептуальній системі саме інструментальної (технічної, націленої на задоволення утилітарних потреб), а не комунікативної дії.

3. У дисертації поняття «суспільство споживання», «симулякр», авторство яких належить Ж. Бодріяру, мають базове теоретичне навантаження, адже, на думку Б. О. Диканя, «у межах уберізації суб'єктність людини фабрикується фабрикованою суб'єктністю електронного пристрою, яке у певному сенсі стає симулякром людини» (с. 142). На мій погляд, використання цих понять потребувало б більш детального попереднього опрацювання їхніх концептуальних значень з опорою на основні твори Ж. Бодріяра.

Але, безумовно, ці зауваження та міркування суттєво не впливають на загальну високу оцінку теоретичного рівня і практичної значущості дисертаційного дослідження Б. О. Диканя.

Загальні висновки. Дисертаційна робота Диканя Богдана Олександровича є завершеною науковою роботою, в якій вирішені поставлені наукові задачі. Отримано нові наукові результати, які в сукупності дозволили втілити загальну наукову мету – визначити природу суб'єктності мобільних електронних пристроїв у співвіднесенні з суб'єктністю людей.

Зміст дисертаційної роботи відповідає спеціальності 054 – Соціологія, відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017 р. № 40 (зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 31.05.2019 р. № 759) і «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167 зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 № 979), а її автор – Дикань Богдан Олександрович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 054 – Соціологія.

Офіційний опонент:
д. філос. н., професор,
професор кафедри соціології
та гуманітарних дисциплін
факультету «Соціальний менеджмент»
Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія»

Батаєва Катерина Вікторівна

Підпис Батаєвої К. В. підтверджую:
Вчений секретар
Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія»

« 13 » 12 2021 р.